

برنامه جدید کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی؛ گزارش یک طرح پژوهشی

دکتر رحمت‌الله فتاحی^۱

با همکاری: دکتر محمد حسین دیانی، دکتر مهری

پریرخ، دکتر محمدرضا داورپناه، دکتر اسدالله آزاد

چکیده

مقاله حاضر گزارش کوتاهی است از یک طرح پژوهشی که به سفارش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری توسط گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد در سال‌های ۱۳۸۲-۱۳۸۳ انجام گرفت. هدف طرح، بررسی برنامه جاری و بازنگری در آن به منظور همخوان کردن محتوای برنامه و سرفصل درس‌ها با نیازها و شرایط متحول کنونی بود. در این راستا، برنامه‌های جاری در کشورهای آمریکا، انگلستان، استرالیا، هند و ایران مورد مطالعه و مقایسه قرار گرفتند و بر اساس نقاط مشترک و نیز نیازهای ایران در بخش آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی، برنامه جدیدی در دو گرایش مدیریت اطلاعات و مدیریت فناوری اطلاعات تدوین شد. این برنامه در دو مرحله برای برخی صاحب‌نظران و تعدادی از اعضای هیئت علمی گروه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران که مجری دوره کارشناسی ارشد بودند ارسال و از آنان خواسته شد تا دیدگاه‌های خود را درباره گرایش‌ها، محتوا و سرفصل درس‌های پیشنهادی ارائه کنند. سرانجام، برنامه نهایی تدوین و توسط کمیته بازنگری برنامه‌های آموزشی دانشگاه فردوسی با اصلاحات جزئی مورد تأیید قرار گرفت. گزارش طرح برای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز ارسال شد تا پس از تصویب، به دانشگاه‌ها ابلاغ شود.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، برنامه درسی گرایش مدیریت اطلاعات، برنامه درسی گرایش مدیریت فناوری اطلاعات

ضرورت بازنگری در برنامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

کتابداری و اطلاع‌رسانی حرفه‌ای است که با مدیریت اطلاعات و دانش سر و کار دارد و هدف اساسی آن ایجاد شرایط مناسب برای دسترسی آسان و مؤثر به اطلاعات است. برای چنین منظوری، بر اساس اصول و بنیان‌های نظری که در طول تاریخ حیات این حرفه تدوین شده است فرایندهایی برای گزینش و فراهم‌آوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات انجام می‌گیرد. برای آموزش جنبه‌های نظری و کاربردی این فرایندها به کسانی که در کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی خدمت می‌کنند، دوره‌های آموزش رسمی و غیر آن، بویژه در سطح آموزش عالی در رشته کتابداری برقرار گردیده است.

یکی از رویکردهای حرفه‌ای مورد توجه در این رشته، پاسخ به نیازهای جامعه و نیز تحولات آن از طریق بازنگری در برنامه‌های آموزشی (گرایش‌ها، محتوا، و سرفصل درس‌ها) می‌باشد. مروری بر کتاب‌ها و مقالات خارجی این حوزه نشان می‌دهد که بازنگری در برنامه‌های آموزشی در کشورهای پیشرفته امری بسیار معمول تلقی می‌شود و در دو دهه گذشته به دلیل تغییرات شدید در فناوری‌های مرتبط با پردازش اطلاعات، مرتباً در جریان بوده است. تقریباً همه دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی همواره دست‌اندرکار این امر بوده و حتی نام درس‌ها و رشته را در جهت همخوان‌سازی آن‌ها با نیازهای روز متحول ساخته‌اند. متأسفانه چنین روندی در ایران بسیار دیر و کند مورد توجه قرار گرفته است.

در ایران در طول چهار دهه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در سطح عالی، این رشته به لحاظ کمی و کیفی شاهد تحولات زیاد و نیز مسائل و مشکلات گوناگونی بوده است. گوشه‌هایی از این تحولات که در دهه اخیر در متون فارسی کتابداری و اطلاع‌رسانی رخ نموده مبین این نکته است که جامعه کتابداری و اطلاع‌رسانی کشور خواهان بازنگری، بخشی متأثر از تغییرات در محتوای برنامه آموزشی گروه‌های کتابداری در خارج از ایران، (بویژه ایالات متحده)، و بخشی متأثر از رواج روزافزون استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی در ایران است. یادآور می‌شود که آموزش کتابداری جدید در دانشگاه‌های ایران ریشه در برنامه‌ها و متون آموزشی دارد که مدرسان آمریکایی در پنج

سال آخر دهه ۱۳۴۰ برای دانشگاه تهران تدوین کردند. پیشکسوتان کتابداری ایران نیز که دانش تخصصی تاریخی آن‌ها همان دانش تاریخی آموزش کتابداری در آمریکا است، برای روزآمدسازی دانش خود به دانش مقطعی کتابداری در آمریکا متکی هستند. اتکای این هر دو گروه دانش به آمریکا را نباید نامطلوب تلقی کرد، چرا که کشورهای متفاوت در رشته‌های گوناگون علمی توانایی‌های متفاوتی دارند و به نوعی تخصص خاص دست یافته‌اند. مثلاً کشور فرانسه در حقوق و کشور آلمان در فلسفه و کشور آمریکا نیز در رشته کتابداری شاخص‌تر از کشورهای دیگر هستند. به همین لحاظ، تحولات در آموزش کتابداری آن کشور، خواسته یا ناخواسته برنامه و محتوای درسی کتابداری ایران را به تحول وامی‌دارد.

گفته شد دومین عامل اثرگذار در تمایل به بازنگری در درس‌ها رواج روزافزون فناوری اطلاعات در فعالیت‌های اصلی کتابخانه‌ها است. بهره‌گیری از فناوری، پیامدهای بسیاری در شیوه و نحوه اداره کتابخانه‌ها پیش روی کتابداران قرار داده است. به عنوان مثال، از نیاز به فهرست‌نویسی بنیادی کاسته شده، نیاز به مجموعه‌سازی جامع کمتر شده، توجه به ارائه خدمات به مراجعان در رابطه با منابع الکترونیکی و شبکه‌ای افزایش یافته، و...

مروری کوتاه بر پیشینه پژوهش

مروری بر ادبیات تخصصی بسیاری از رشته‌های دانشگاهی از جمله کتابداری و اطلاع‌رسانی در دو دهه اخیر بیانگر آن است که حجم زیادی از مقاله‌ها، گزارش‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی به ضرورت بازنگری در آموزش دانشگاهی پرداخته‌اند. بحث تغییر و ضرورت بازنگری در برنامه‌های آموزشی از سوی بسیاری از اندیشمندان، بویژه مدرسان دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در دو دهه اخیر مطرح شده است (مثلاً: Radford, 1978; Wilson, 1989; Ferguson, 1997). در ایران نیز مسائل و مشکلات آموزش کتابداری از همان ابتدای تأسیس این رشته دانشگاهی تا عصر حاضر، مورد توجه صاحب‌نظران ایرانی قرار گرفت. مقاله «محمدحسین گنجیان» در سال ۱۳۵۳ و مقاله دکتر «هوشنگ ابرامی» در سال ۱۳۵۴ با عنوان «نقطه آغاز: گره کور آموزش

دانش‌شناسی» و همچنین مقاله «محمدحسین دیانی» (۱۳۷۹) درباره ضرورت ایجاد تحول در برنامه آموزشی دوره کارشناسی، و سرانجام مقاله «کیانی» (۱۳۸۲) در دایرةالمعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی در باب وضعیت کلی آموزش کتابداری در ایران می‌تواند بیانگر توجه و حساسیت اندیشمندان این حوزه باشد.

اکنون بیش از سه دهه از آن زمان گذشته است. در شرایط کنونی و از دیدگاهی نظری، اعتقاد برخی از مدرسان کتابداری بر آن است که با توجه به تحولات سریع و عمیق در فناوری‌های اطلاعاتی و به تبع آن در محیط اطلاعاتی، لازم است چارچوب و محتوای برنامه‌های دانشگاهی آموزش کتابداری مورد بازنگری و روزآمدسازی قرار گیرد. در این زمینه «فتاحی» (۱۳۷۹) چارچوب لازم برای توسعه آموزش کتابداری را در پرورش دانش نظری، ایجاد فکر خلاق، و افزایش توان پژوهش ارائه داده و اعتقاد دارد در برنامه‌ریزی‌های آموزشی، در طراحی محتوای درس‌ها و در رویکرد تدریس، باید به این مقولات پرداخته شود.

مطالعات تطبیقی در نظام‌های آموزش کتابداری در کشورهای مختلف، یکی دیگر از رویکردهای پژوهشی است. «مرتضائی» (۱۳۸۰) تحصیلات تکمیلی کتابداری و اطلاع‌رسانی در چند کشور (انگلستان، آمریکا، هند و ایران) را از دیدگاهی تطبیقی مورد بررسی قرار داده است. در این بررسی، او به عوامل و عناصری چون مهارت‌های مورد انتظار از دانش‌آموختگان، استفاده از فناوری اطلاعاتی در برنامه‌های آموزشی، نیاز بازار کار، و نهایتاً ویژگی‌های برنامه آموزشی پرداخته است و کار او می‌تواند برای طراحی برنامه جدید مورد استفاده قرار گیرد. وی در پژوهشی دیگر (۱۳۸۳) که بر اساس این پژوهش انجام داد یک برنامه آموزشی مناسب دوره کارشناسی ارشد را با عنوان «برنامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی (گرایش اطلاع‌رسانی)» ارائه داد که ساختار و محتوای آن با توجه به شرایط روز و نیازهای کشور تعیین شده است.

«جعفر مهرداد» (۱۳۸۳) نیز نتایج یک طرح پژوهشی را که در دانشگاه شیراز انجام داده است با عنوان «برنامه درسی مدیریت اطلاعات و سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی» ارائه کرده است که محتوای آن برای برنامه‌ریزی مشابه، از جمله طرح حاضر بسیار مناسب

است. در این طرح، وی برنامه‌درسی برای گرایش فوق را با مشخص ساختن واحدهای اختصاصی اجباری و اختیاری، تدوین کرده است.

با مروری بر ادبیات موجود در این حوزه می‌توان نتیجه گرفت که یکی از مهم‌ترین مشکلات گروه‌های آموزش کتابداری، تأخیر در انجام تغییرات در پاسخ به نیازهای در حال تحول جامعه بوده است. برنامه‌های آموزشی این گروه‌ها از یک رویکرد سنتی برخوردار بوده و اعضای هیئت علمی کمتر تلاش کرده‌اند تا درس‌های خود را با نگاه به آینده مورد بازنگری ساختاری و محتوایی قرار دهند. در عین حال بسیاری از این گروه‌ها، بویژه در کشورهای پیشرفته ناچار شدند برای حفظ حیات خود و هماهنگی با زمان، تغییراتی را پذیرا شوند (مرتضائی، ۱۳۸۰: ۵۸). برخی از دانشکده‌هایی که بموقع به این کار اقدام نکردند، به دلیل عدم استقبال دانشجویان و نیز کم‌اقبالی دانش‌آموختگان آن‌ها برای یافتن کار، رو به تعطیلی نهادند. به بیان دیگر، برخی از دانشکده‌های کتابداری به دلیل عدم بازنگری در برنامه‌های درسی یا تعطیل شدند یا در دانشکده‌های دیگر ادغام گشتند (Ostler, Dahlin, and Willardson, 1995). در عین حال، برخی از دانشکده‌ها موفق شدند بموقع در برنامه‌های خود بازنگری کنند و درس‌های مورد نیاز جامعه را به برنامه آموزشی خود بیفزایند. از این رو مشاهده درس‌هایی چون «نظام‌های اطلاعاتی توزیع شده»^۱، «طراحی سایت‌های وب»^۲، و «مدیریت شبکه»^۳ در برنامه برخی دانشکده‌های کتابداری دور از انتظار نیست.

بیشتر صاحب‌نظران حوزه کتابداری اعتقاد دارند که در حال حاضر پاسخگویی به انتظارات حرفه‌ای و نیز انتظارات جامعه دانشگاهی که برای فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی خود شدیداً به اطلاعات نیاز دارند، مهم‌ترین اصلی است که باید به آن توجه کرد. این است که به دلیل نیاز به برخی از مهارت‌های جدید و خاص، بعضی از درس‌ها در دانشکده علوم رایانه یا مدیریت گنجانیده شده‌اند (مرتضائی، ۱۳۸۰: ۵۹).

-
1. Distributed Information Systems
 2. Website Design
 3. Network Management

مرور درس‌های ارائه‌شده در گروه‌های آموزش کتابداری در سطح کارشناسی ارشد در ایران، چند نکته را مشخص می‌سازد. مهم‌ترین ویژگی تحولات درس‌های دوره کارشناسی ارشد این بوده که گرچه تعداد قابل توجهی درس در برنامه کارشناسی ارشد گنجانیده شده، اما تعدادی از این درس‌ها یا برای مدت کوتاهی در یکی دو گروه آموزشی تدریس شده‌اند، یا هیچگاه در هیچ گروه آموزشی تدریس نشده‌اند. به عنوان مثال، درس «نسخه‌شناسی» (از درس‌های قبل از انقلاب اسلامی) تنها برای چند دوره که «ایرج افشار» مسئولیت تدریس آن را برعهده داشت، آن هم تنها در دانشگاه تهران، تدریس شد. درس «مدیریت آرشیو» (از درس‌های بعد از انقلاب اسلامی) تنها در دوره‌هایی در دانشگاه تهران و دانشگاه فردوسی مشهد تدریس شده است. درس‌هایی بوده و هستند که هیچگاه تدریس نشده‌اند؛ درس‌های مندرج در گرایش کتابخانه‌های دانشگاهی و گرایش کتابخانه‌های عمومی که در برنامه بعد از انقلاب اسلامی گنجانیده شده‌اند مهم‌ترین این درس‌ها هستند.

افزون بر این، تعدادی از درس‌های اختیاری در گرایش اطلاع‌رسانی گنجانیده شده‌اند، که تا به حال تدریس نشده‌اند: (۱) سازمان و اداره مراکز مدارک و کتابخانه‌های تخصصی، (۲) نظریه و روش‌های خدمات مرجع، و (۳) مراکز اطلاع‌رسانی ملی و بین‌المللی، سه درس از این گونه درس‌ها هستند. چهار عامل می‌توانسته در ایجاد چنین وضعی مؤثر باشد. این چهار عامل عبارت‌اند از: الف) نبود نشانه‌های ملموس از ضرورت تدریس و امکان استفاده از درس در خارج از کلاس درس، ب) نبود محتوا و کتاب درسی مناسب، ج) نبود مدرس آماده یا مشتاق برای تدریس درس، و د) نبود تعداد کافی دانشجو برای این که درسی را - به لحاظ اداری و آموزشی - بتوان ارائه کرد.

در مورد عامل دوم (ب) چهار نکته قابل توجه است: (۱) به استثنای سال‌های اولیه راه‌اندازی گروه کتابداری در دانشگاه تهران و دانشگاه شیراز، مدرسان ایرانی تدریس درس‌ها را برعهده داشتند و دارند؛ (۲) شرایط فرهنگی بعد از انقلاب اسلامی بر تدریس درس‌ها به فارسی تأکید دارد؛ (۳) در برابر استفاده از متون درسی به زبان غیرفارسی کاملاً مقاومت می‌شود؛ (۴) تهیه کتاب‌های غیرفارسی با مسائل مربوط به ارز خارجی - که در

ایران بعد از انقلاب، بسیار دستخوش تغییر و تحول بوده - گره خورده است. با این شرایط از ارائه درس‌هایی استقبال می‌شده است که برای آن، متن یا متن‌هایی به زبان فارسی وجود داشته باشد و بتواند یک نیمسال را پوشش دهد. متأسفانه فقط برای تعداد کمی از درس‌های موجود در برنامه‌های کارشناسی ارشد قبل و بعد از انقلاب چنین متونی وجود داشته است.

خلاصه این که تغییرات شدید در برنامه گروه‌های کتابداری خارج از ایران، رواج روزافزون به کارگیری فناوری اطلاعات در کتابخانه‌های ایران، و غیرفعال بودن بخش قابل توجهی از برنامه کنونی کتابداری و اطلاع‌رسانی، توجهات قابل قبول برای تدوین برنامه‌ای جدید به شمار می‌آیند.

هدف‌ها و چهارچوب‌های نظری طرح

این پژوهش بر آن بود تا محتوای برنامه دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی را با توجه به نیازهای روز و تحولات جاری در زمینه‌های محیط اطلاعاتی و فناوری‌های جدید مورد بازنگری قرار دهد. در این راستا، پژوهشگران بر آن بودند تا اولویت‌های اساسی دوره کارشناسی ارشد را از نظر گرایش‌های مورد نیاز، محتوای هر گرایش و نیز سرفصل‌های مناسب آن‌ها شناسایی کنند. در تدوین هدف‌های طرح، موارد زیر به منزله چهارچوب نظری مورد توجه قرار گرفتند:

۱. تغییرات و تحولات محیط اطلاعاتی که بیشتر به پیروی از توسعه فناوری رایانه و شبکه‌ها صورت گرفته و می‌گیرد؟

۲. ورود فناوری‌های اطلاعاتی به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، که دانش تخصصی‌تر در حوزه برنامه‌ریزی برای خدمات و طراحی نظام‌های اطلاع‌رسانی را طلب می‌کند؟

۳. این که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، طالب دانش‌آموختگان غنی از دانش و خلاق در بهره‌گیری از شرایط و بهره‌رسانی به جامعه اطلاعات محور هستند؟

۴. بزرگ‌تر و گسترده‌تر شدن مراکز اطلاع‌رسانی، که استفاده از متخصصان ماهر در زمینه مدیریت اطلاعات و فناوری‌های اطلاعاتی را اجتناب‌ناپذیر ساخته است؟

۵. ضرورت توجه خاص به ایجاد خلاقیت در دانش‌آموختگان کارشناسی ارشد. در بحث‌های گروهی میان مجریان طرح، توافق شد که در برنامه جدیدی که تنظیم می‌شود تقویت بنیان‌های نظری مرتبط با کتابداری و اطلاع‌رسانی و مهارت‌های کاربردی بویژه در زمینه کاربرد فناوری‌های روز، در پیوند با هم مورد توجه و تأکید قرار گیرد. بر این اساس، پذیرفته شد که توانایی‌های مطلوب دانش‌آموختگان دوره کارشناسی ارشد شامل موارد زیر باشد:

۱. توانایی درک و تحلیل نظریه‌ها، مفاهیم، موقعیت‌ها و پدیده‌های مطرح در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی و نیز حوزه‌های مرتبط با آن.
از کارشناس ارشد انتظار می‌رود به منظور شناخت بهتر و عمیق‌تر مسائل حرفه خود، و تصمیم‌گیری بهینه بتواند موقعیت‌های پیش آمده و مسائل اساسی را از دو بُعد نظری و کاربردی تحلیل کند. زمینه‌های مطرح در این مورد عبارت‌اند از:
- درک ماهیت اطلاعات و فناوری اطلاعاتی و نقش آن در پشتیبانی فعالیت‌های سازمانی و نیز در فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی،
- درک تحولات و تغییرات اجتماعی و فناورانه و همخوان‌سازی نظام اطلاع‌رسانی برای پاسخ به این تحولات،
- درک و تحلیل نیازهای اطلاعاتی افراد و سازمان‌ها (نیازهای علمی، آموزشی، تجاری، دولتی و مانند آن‌ها).

۲. توانایی مدیریت و برنامه‌ریزی برای ایجاد یا توسعه خدمات اطلاع‌رسانی. بدون تردید یکی از تفاوت‌های اساسی که لازم است در تربیت کتابداران و اطلاع‌رسانان کارشناس ارشد (متخصصان) مورد توجه باشد، توانایی آن‌ها در برنامه‌ریزی و مدیریت در حوزه کاری خود است. این مقوله زمینه‌های زیر را شامل می‌شود:
- توانایی برنامه‌ریزی و طراحی نظام اطلاعاتی (گزینش، فراهم‌آوری، سازماندهی، و اشاعه یا تحویل اطلاعات)،
- توانایی ارزیابی نظام‌ها و خدمات اطلاع‌رسانی،

- توانایی استفاده بهینه از فناوری اطلاعات برای ایجاد و توسعه خدمات اطلاع‌رسانی کاربرمدار،

- توانایی توسعه راهبردها و سیاست‌های سازمان‌ها از طریق مدیریت صحیح و مناسب اطلاعاتی.

۳. توانایی در شناخت تحلیلی نظام‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی و استفاده موثر از آن‌ها.

اگرچه ممکن است یک کارشناس کتابداری نیز بخوبی از پایگاه‌های اطلاعاتی استفاده کند، اما یک کارشناس ارشد، نه تنها باید این قابلیت را در سطح مطلوب داشته باشد، بلکه شناخت تحلیلی انواع نظام‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی از جمله توانایی‌های مورد انتظار از او می‌باشند، و باید دارای قابلیت‌های زیر باشد:

- شناخت و تحلیل انواع نظام‌ها، شبکه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی (عمومی و تخصصی) به لحاظ ساختار، محتوا، محیط رابط، قابلیت‌های جستجو، و امکانات مدیریت داده‌ها؛

- طراحی یا کمک به طراحی وبسایت برای کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی با توجه به ساختار، قابلیت‌ها و محتوای مورد نیاز کاربران و کتابداران؛

- کمک به طراحان نظام‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی با توجه به دانشی که کتابداران در زمینه‌هایی چون سازماندهی، زبان‌های نمایه‌سازی، مشخص کردن انواع فیلدها (به لحاظ قابلیت نمایه‌شدن، تکرار شدن)، انواع گزارش‌های مورد انتظار از یک پایگاه، و طراحی محیط رابط کاربرمدار دارند.

۴. توانایی در انجام پژوهش‌های تخصصی.

این قابلیت نیز یکی از وجوه تفاوت کارشناسان ارشد نسبت به کارشناسان است. این انتظار از دانش‌آموختگان کارشناس ارشد از آن‌رو است که محیط کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی و نیز همه فرایندهای مدیریت اطلاعات، به طور پیوسته تحت تأثیر عوامل مختلف ناشی از تحولات جاری است. بدین لحاظ، کتابدار کارشناس ارشد باید این قابلیت‌ها را داشته باشد:

- انجام پژوهش‌های لازم در ارتباط با مسائل تخصصی؛

- استفاده از متون، نظریه‌ها و یافته‌های حوزه‌های دیگر دانش در پژوهش‌های

حرفه خود.

۵. توانایی برنامه‌ریزی برای آموزش کارکنان و کاربران کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی. گسترش فناوری‌های نوین و توسعه انواع نظام‌ها، شبکه‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی، اهمیت آموزش مداوم و روزآمد کارکنان و کاربران را دوچندان کرده است. به همین دلیل، کتابداران خود را متولی اصلی آموزش مهارت‌های اطلاع‌یابی یا به اصطلاح «سواد اطلاعاتی» می‌دانند. از این‌رو، کسب مهارت‌های زیر باید در برنامه‌های دوره کارشناسی ارشد گنجانیده شود:

- توانایی شناسایی نیازهای آموزشی کارکنان؛

- توانایی شناسایی نیازهای آموزشی کاربران حضوری و کاربران راه دور در

زمینه سواد اطلاعاتی؛

- توانایی برنامه‌ریزی و اجرای دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی مهارت‌های

اطلاع‌یابی برای کارکنان و نیز کاربران؛

- استفاده از انواع فناوری‌ها برای ارائه برنامه‌های آموزشی؛

- ارزیابی برنامه‌های ارائه شده و تدوین گزارش‌هایی در این زمینه.

دستیابی به دانش و مهارت‌های بالا مستلزم وجود درس‌ها و منابع درسی متناسبی است که با هدایت مدرسان غنی از دانش دیروز و امروز و امروز در دوره کارشناسی ارشد ارائه شود. برای تدوین چنین برنامه‌ای، لازم بود مراحل را در قالب طرح پژوهشی به اجرا درآورد.

روش و اجرای مراحل پژوهش

با توجه به هدف طرح و تأکید بر نظرسنجی از صاحب‌نظران و مدرسانی که سابقه تدریس در دوره کارشناسی ارشد داشته باشند، تصمیم گرفته شد که طرح در چند مرحله

انجام گیرد که عبارتست از:

۱. ابتدا هر یک از مجریان طرح (پنج نفر) وضعیت کنونی و وضعیت برنامه آموزشی کارشناسی ارشد یکی از کشورهای مطرح را مورد مطالعه قرار داد و استنتاج خود را به صورت یک گزارش ارائه کرد. گروه با تأکید مجدد بر قابلیت‌های مورد انتظار از دانش‌آموختن، برنامه اولیه را شکل داد.
۲. برنامه اولیه در اختیار تک تک مجریان قرار گرفت تا با بازنگری در آن، نظرات خود را درباره ساختار و محتوای برنامه پیشنهادی ارائه کنند. نظرات گردآوری شده در چند جلسه مشترک مورد بررسی قرار گرفت و برنامه جدیدی با توجه به چهارچوب ساختاری مشابه با برنامه کمیته برنامه‌ریزی شورای عالی انقلاب فرهنگی و مبتنی بر توافق مجریان، در سه گرایش «مدیریت اطلاعات»، «فناوری اطلاعات» و «کتابخانه‌های دانشگاهی» تدوین شد.
۳. درس‌های مطرح در این سه گرایش، متناسب با دانش، تجربه و علاقه هر یک از مجریان، میان آن‌ها تقسیم شد تا نسبت به تدوین سرفصل و منابع درسی اقدام کنند. به این ترتیب، سرفصل و منابع درسی مناسب برای حدود ۵۰ درس تدوین شد.
۴. در مرحله بعد، برنامه پیشنهادی همراه با سرفصل درس‌های مورد نیاز برای شش نفر از صاحب‌نظران و مدرسان کتابداری در تهران، اصفهان، شیراز و اهواز ارسال شد و از آنان خواسته شد تا دیدگاه‌های خود را درباره ساختار، محتوا و سرفصل‌ها ارائه نمایند.
۵. نظرات دریافت‌شده در کمیته مجریان مورد نقد قرار گرفت و تغییرات مطلوب در برنامه اعمال شد. مثلاً با این استدلال که محتوای گرایش «کتابخانه‌های دانشگاهی» را می‌توان در دو گرایش «مدیریت اطلاعات» و «فناوری اطلاعات» ادغام کرد، تعداد گرایش‌ها به دو مورد تقلیل یافت. همچنین، برخی درس‌ها که امکان داشت محتوای آن‌ها را در درس‌های دیگر پوشش داد، حذف شد. افزون بر آن، تغییراتی در سرفصل برخی درس‌ها نیز داده شد. به این ترتیب، برنامه جدیدتری که مبتنی بر توافق نسبی صاحب‌نظران و مجریان طرح بود تدوین گردید.

۶. برنامه جدید، پس از تأیید نهایی از سوی مجریان به کمیسیون برنامه‌ریزی دانشگاه فردوسی داده شد تا به منظور ارزیابی برای دو نفر از صاحب نظرانی که مورد تأیید کمیسیون بودند ارسال شود. یک نفر ارزیاب از حرفه کتابداری (با مرتبه استادی) و یک نفر ارزیاب از رشته علوم کامپیوتر با مرتبه دانشیار، درباره برنامه پیشنهادی اظهار نظر کردند.

۷. آخرین مرحله طرح بازنگری، بر اساس اظهار نظر ارزیابان مورد توجه مجدد قرار گرفت و اصلاحات لازم در آن صورت پذیرفت. مثلاً برای جلوگیری از ابهام و احتمال همپوشانی گرایش «فناوری اطلاعات» با همین گرایش در رشته کامپیوتر، مجریان طرح با پیشنهاد یکی از ارزیابان مبنی بر تغییر عنوان این گرایش به «مدیریت فناوری اطلاعات» موافقت کردند. دو عنوان درس از مجموعه درس‌ها حذف شد و یک مورد درس نیز از مجموعه درس‌های اختیاری برای هر دو گرایش، به مجموعه درس‌های تخصصی اجباری انتقال یافت. در نهایت، طرح بازنگری در برنامه آموزشی مقطع کارشناسی ارشد مجدداً با اصلاحات نهایی و تأیید مجریان آن، به دانشگاه فردوسی ارائه شد تا برای تصویب به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ارسال گردد.

برنامه پیشنهادی در قالب دو گرایش

دو گرایش پیشنهادی برای کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی و هدف کلی هر یک از آن‌ها عبارت‌اند از:

۱. گرایش مدیریت اطلاعات. هدف گرایش «مدیریت اطلاعات» تربیت کتابدارانی است که با توجه به تحولات محیط اطلاعات و نیز تحول در نیازهای اطلاعاتی جامعه، قادر به مدیریت کلیه فرایندهای مرتبط با نیازسنجی، گزینش و فراهم‌آوری، سازماندهی، اشاعه و ارائه خدمات اطلاعاتی در انواع کتابخانه‌ها بویژه کتابخانه‌های دانشگاهی، تخصصی، مراکز و نظام‌های اطلاعاتی باشند. بر این اساس، محتوای خاصی برای آموزش دانشجویان ارشد مورد نیاز است که در مجموعه درس‌های منعکس شده در جدول‌های ۲، ۳، ۴، ۶ و ۷ ارائه شده است. برنامه‌ریزی و پیاده‌سازی برنامه‌ها برای انواع کتابخانه‌ها و مراکز

اطلاع‌رسانی و نیز انجام پژوهش در مسائل عمده مرتبط با مدیریت اطلاعات، از وظایف مورد انتظار دانش‌آموختگان این گرایش می‌باشد.

۲. گرایش مدیریت فناوری اطلاعات. هدف گرایش «مدیریت فناوری اطلاعات» تربیت افرادی است که بتوانند از انواع امکانات فناوری‌های نوین (ابزارها، نوآوری‌ها، نرم‌افزارها، نظام‌ها و شبکه‌های نوین) برای استفاده بهتر و مؤثرتر در جهت پاسخ به نیازهای کتابخانه‌ها، مراکز اطلاعاتی و کاربران آن‌ها بهره‌گیری کنند. مجموعه درس‌های مورد نیاز دانشجویان این گرایش در جدول‌های ۲، ۳، ۴، ۵ و ۷ ارائه شده است. انجام فعالیت‌های تخصصی، فنی و خدماتی در ارتباط با فناوری‌های مورد استفاده در بخش‌های مختلف کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از وظایف مورد انتظار دانش‌آموختگان این گرایش است.

طول دوره، شکل نظام و محتوای برنامه

در هماهنگی با چارچوب برنامه‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، حداقل طول دوره عبارت است از ۴ نیمسال تحصیلی برابر با مقررات کنونی وزارت علوم. حداکثر طول دوره نیز تابع آیین‌نامه‌ها و مقررات جاری است. مجموع واحدهای درسی که هر دانشجو برای فراغت از تحصیل باید بگذارند ۳۲ واحد است که بر اساس برنامه جاری شورای عالی انقلاب فرهنگی به تفکیک درس‌های پایه، اختصاصی اجباری، اختصاصی اختیاری، تکمیلی و جبرانی، در جدول‌هایی ارائه می‌شوند.

جدول ۱. تعداد و نوع واحدهای دوره کارشناسی ارشد

ردیف	نوع درس	مجموع واحدهای لازم
۱	درس‌های پایه	۴
۲	درس‌های اختصاصی اجباری	۱۲
۳	درس‌های اختصاصی اختیاری	۸
۴	درس‌های تکمیلی	۸
۵	مجموع واحدهای دوره (بدون احتساب درس‌های جبرانی برای کارشناسان غیر کتابداری)	۳۲
	درس‌های جبرانی برای کارشناسان ورودی غیر کتابداری	(۵)

جدول ۲. درس‌های اختصاصی پایه برای هر دو گرایش (۴ واحد)*

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
۳۰۱	مبانی علم اطلاع‌رسانی	۲	۳۴		
۳۰۳	روش تحقیق	۲	۳۴		

* گذراندن این درس‌ها در ترم اول الزامی است.

جدول ۳. درس‌های اختصاصی اجباری برای هر دو گرایش (۱۲ واحد)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
۳۳۴	ذخیره و بازیابی اطلاعات	۲	۳۴		
۳۴۰	مدیریت مجموعه (منابع چاپی و الکترونیکی)	۲	۱۷		۳۰۱
۳۱۳	فهرست‌نویسی و رده‌بندی پیشرفته	۲	۱۷	۱۷	۳۰۱-۳۰۴
۳۳۵	چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی (بازنمایی اطلاعات)	۲	۱۷	۱۷	۳۰۱-۳۰۴
۳۴۱	جستجو در منابع اطلاعاتی	۲	۱۷	۱۷	۳۳۴
۳۴۲	اینترنت و شبکه‌های اطلاعاتی	۲	۱۷		

جدول ۴. درس‌های اختصاصی اختیاری برای گرایش مدیریت اطلاعات
(از این تعداد جمعاً ۸ واحد انتخاب می‌شود)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
۳۱۶	آمار در کتابداری و اطلاع‌رسانی*		۳۴		
۳۲۲	اصول و روش‌های مطالعه مستقل	۲	۱۷	۱۷	
۳۳۹	مدیریت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی	۲	۳۴		
۳۴۳	مدیریت رفتار سازمانی	۲	۳۴		
۳۴۴	مدیریت اطلاعات و دانش		۳۴		۳۰۱
۳۴۵	ارزشیابی خدمات و نظام‌های اطلاعاتی	۲	۳۴		۳۳۹
۳۴۶	اصول طراحی و مدیریت وب سایت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی*	۲	۳۴	۱۷	۳۴۲، ۳۳۴
۳۴۷	مبانی و روش‌های آموزش سواد اطلاعاتی	۲	۳۴		۳۰۱
۳۴۸	جهانی‌شدن و جامعه اطلاعاتی	۲	۳۴		۳۰۱
۳۴۹	ارتباط‌شناسی و اطلاع‌شناسی	۲	۳۴		۳۰۱

* گذراندن این درس‌ها توصیه می‌شود.

جدول ۵. درس‌های اختصاصی اختیاری برای گرایش مدیریت فناوری اطلاعات
(از این تعداد جمعاً ۸ واحد انتخاب می‌شود)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
۳۱۶	آمار در کتابداری و اطلاع‌رسانی*	۲	۳۴		
۳۲۲	اصول و روش‌های مطالعه مستقل	۲	۱۷	۱۷	
۳۳۶	داده پردازی	۲	۳۴		
۳۴۶	اصول طراحی و مدیریت وب سایت کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی*	۲	۳۴		۳۳۲، ۳۳۳
۳۵۰	طراحی و مدیریت نظام‌ها و پایگاه‌های اطلاعاتی	۲	۳۴	۱۷	۳۳۴
۳۵۱	کتابخانه‌های دیجیتالی	۲	۳۴		۳۳۲

جدول ۶. فهرست درس‌های تکمیلی برای هر دو گرایش (۸ واحد)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
۳۱۶	سینار پژوهش	۲	۳۴		
۳۲۲	کارورزی	۲		۱۳۶	
۳۳۶	پایان‌نامه	۴			

جدول ۷. درس‌های جبرانی برای هر دو گرایش (۵ واحد)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
۳۱۶	سازماندهی مواد*	۳	۳۴	۳۴	
۳۲۲	مرجع‌شناسی*	۲	۲۰	۱۴	

*نقطه برای کارشناسان غیرکتابداری.

همان‌گونه که از مفاد جدول‌های ۲ تا ۷ می‌توان دریافت، محتوای برنامه آموزشی پیشنهادی و ترکیب درس‌های مشترک در دو گرایش به شکلی تنظیم شده‌اند که دانش و مهارت مورد انتظار را در دانشجویان به وجود آورند. به بیان دیگر در طراحی برنامه و درس‌های پیشنهادی، هم به تقویت بنیان‌های نظری مرتبط با کتابداری و اطلاع‌رسانی و هم ایجاد مهارت‌های کاربردی بویژه در زمینه کاربرد فناوری‌های لازم، توجه شده است.

نتیجه‌گیری

نظام آموزش عالی ویژگی‌هایی دارد که آن را نسبت به نظام آموزشی ابتدایی و متوسطه متمایز می‌سازد. یکی از این ویژگی‌ها پویایی این نظام در همخوانی با تحولات، تغییرات، و نیازهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فناوری است. میزان پویایی هر رشته دانشگاهی ممکن است با دیگر رشته‌ها متفاوت باشد. برخی از رشته‌های دانشگاهی به دلیل واکنش بموقع در برابر تحولات عصر خود یا حتی تحولاتی که پیش‌بینی می‌شود در آینده روی دهد، خود را با نیازهای جاری یا آتی هماهنگ می‌کنند و بدین ترتیب قادرند به عنوان یک رشته مورد نیاز جامعه، به بقای خود به شکلی زنده ادامه دهند. برخی رشته‌ها که کمتر به این امر توجه دارند یا در برابر تحولات، مقاومت می‌کنند یا منفعلانه واکنش نشان می‌دهند، بخت کمتری برای بقا می‌یابند.

تحولات ناشی از فناوری‌های نوین از یک سو و نیازهای فزاینده متنوع جامعه اطلاعاتی از سوی دیگر، صاحب‌نظران حرفه کتابداری و اطلاع‌رسانی کشور را بر آن داشته است تا دیدگاه‌های خود را درباره محتوا، شیوه‌ها، و نظام آموزشی که دانش و مهارت مورد نیاز کتابداران را به آن‌ها انتقال می‌دهد مطرح کنند. این موارد به طور قابل ملاحظه در بحث‌های مرتبط با ضرورت بازنگری در برنامه‌های درسی در نشریه‌ها، کتاب‌ها و همایش‌ها مطرح شده است.

توجه به تدوین برنامه‌های آموزشی جدید و متناسب با نیازهای روز، از نقاط مثبت نظام آموزشی تلقی می‌شود. با این رویکرد، گروه‌های آموزشی کتابداری در دانشکده‌ها خواهند توانست مجموعه آموزش‌هایی را که دانشجویان در مقاطع مختلف نیاز دارند بر اساس برنامه جدید ارائه دهند. مقطع کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز با توجه به ضرورت دست‌اندرکار شدن دانش‌آموختگان ارشد در پست‌های مدیریتی و اجرایی کتابخانه‌ها و لزوم انجام مؤثر و خلاقانه مدیریت اطلاعات و نیز استفاده بهینه از فناوری اطلاعات، از جایگاه والایی در نظام آموزش کتابداری در ایران برخوردار است. به همین دلیل، برنامه جدیدی که مناسب آموزش این سطح از کتابداران باشد تدوین و پیشنهاد شده است. همان‌گونه که عناوین و سرفصل درس‌های پیشنهادی نشان می‌دهند،

موقعیت این برنامه به دو عامل اساسی متکی است: استفاده از منابع درسی مناسب، و خود-روزآمدسازی مدرسان کتابداری با دانش‌های نظری و مهارت‌های علمی مندرج در برنامه. مورد اخیر بر این نکته تأکید دارد که برای در اختیار داشتن دانش آموختگانی با قابلیت‌های موردنظر، در واقع نیاز به مدرسانی با قابلیت‌های برتر می‌باشد. بر این باوریم که موفقیت در اجرای این برنامه آموزشی نیازمند تغییر اساسی در دانسته‌ها و رفتارهای آموزشی اعضای هیئت علمی گروه‌های کتابداری است. بر این اساس تدوین این برنامه سه گونه تغییر اساسی را مدنظر دارد: تغییر در محتوای آموزشی، تغییر در منابع آموزشی، و تغییر در کمیت و کیفیت دانش و مهارت‌های مدرسان کتابداری.

منابع

- سالم ابرامی، هوشنگ (۱۳۵۴). «نقطه آغاز: گره کور آموزش دانش‌شناسی»، نامه انجمن کتابداران ایران، دوره هشتم، ۴ (زمستان): ۵۵۴-۵۴۳.
- سالم حیاتی، زهیر (۱۳۸۲). «توسعه آموزش کتابداری در استرالیا یا عوامل متغیر». فصلنامه کتاب. دوره چهاردهم، شماره دوم، ص ۹۸-۸۸.
- سالم حیاتی، زهیر (۱۳۸۳). «آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران: گذشته، حال، آینده». فصلنامه کتاب. دوره پانزدهم، شماره اول، بهار ۱۳۸۳، ص ۴۱-۲۵.
- سالم دیانی، محمدحسین (۱۳۷۹). «برنامه آموزش دوره کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی، پیشنهادهایی برای تحول». فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی. سال سوم، شمار ۱ (بهار): ۲۰-۱.
- سالم فتاحی، رحمت‌الله (۱۳۷۹). «الگوی برای بازنگری و تجدید ساختار آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی». کتابداری و اطلاع‌رسانی. سال سوم، شماره ۱ (بهار): ۴۴-۲۱.
- سالم کیانی خوزستانی، حسن (۱۳۸۲). «آموزش کتابداری در ایران». ۵ ائوة المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ج. ۱، ص ۶۷-۶۴.
- سالم گنجیان، محمدحسین (۱۳۵۳). «مشکلات آموزش کتابداری در ایران». نامه انجمن کتابداران ایران، دوره هفتم، شماره ۴ (زمستان): ۵۲۶-۵۱۴.

مرتضائی، لیلا (۱۳۸۰). *تحصیلات تکمیلی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در انگلستان، آمریکا، هند و ایران: بررسی تطبیقی*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

مرتضائی، لیلا (۱۳۸۳). *طراحی برنامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی (گرایش اطلاع‌رسانی)*. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.

مهراد، جعفر (۱۳۸۱). *برنامه درسی مدیریت اطلاعاتی و سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی*. شیراز: دانشگاه شیراز، بخش علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی.

Ferguson, Stuart (1997). "Preparing LIS graduates for the emerging market: An Australian education down under in the UK". *Education for Information*, V.15 (3). available online in Ebsco database.

Oster, L.J., Dahlin T.C. and Willardson, J.d. (1995). *The closing of American library science: problems and opportunities*. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Radford, Nail A. (1978) "Education for librarianship: The changing role". *The Australian Library Journal*, (May): P. 102 - 106.

Wilson, Tom (1989). "Towards an information management curriculum", *Journal of Information Science*, 15: 203 - 210.